

İSLAM İTİKADINDA "KUTSAL"IN SINIRI

Ali Yıldız MUSAHAN*

Öz

Kutsal inanan bir insan için yaşam kaynağıdır, sıra dışıdır, olağanüstüdür, gizemlidir. Kutsala inanan kişi, kutsal addettiği değere her zaman saygı ve ilgi duymakta, kutsaldan bir medet ummaktadır. Oysa Tanrı'nın dışındaki kutsal olanlar, kutsallıklarını Tanrı'ya olan nispetlerinden alırlar. Bu mânada Tanrıya inanmayan insanların kutsallık inançları yoktur. İslam'da ise kutsalın merkezi ve kaynağı Allah'tır. Peygamberler dahil olmak üzere Allah nezdinde makbul olan siddıklar, şehidler, sâlihler, ayrıca insanların aşırı sevgi beslediği veli ve ermişler, hatta meleklerden hiçbirisi kutsiyetin mahiyetini oluşturan "yaratılmışlık üstü ve aşkın" özelliği taşımazlar. Günümüzde Müslümanların bir takım kişi, türbe ve değerleri aşırı yüceltmelerinin nedeni, bilgi ve tevhid kaynağı olan Kur'an'dan ve Hz. Muhammed'in öğretilerinden uzaklaşmalarında yatmaktadır. Bazı Müslümanların türbelere ve velilerin, ermişlerin mezarlarına tapınma derecesine varabilen bağlılıkları, aynı cahiliye dönemi insanların putlara ve kahinlere tapınmalarına benzetilmektedir. Şah damarından daha yakın olan Allah'ı terk edip türbelere ve bazı mübarek ziyaret yerlerinden bir yardım ve talepte bulunmak, tevhid dini olan İslam itikadına aykırı bir davranıştır. Allah kuluna tek başına kafi olup, O'nun yanında

Abstract

The Limits of the "Sacred" in the Islamic Belief

The sacred is source of life for a believer, it is extraordinary, exceptional, and mysterious. The believer of the sacred is always respectful and s/he interested to the values which are considered as sacred by her/him, and s/he hopes for help from them. However, all sacred things other than God, get their sacredness from their relativeness with God. In this sense, unbelievers of God have no respect to sacred, and they do not have belief of sacredness. On the other hand, in Islam, God is in the center of the sacred and he is the source of the sacred. Including prophets, righteousness, martyrs, and saints and mystics who are respected and loved by people and even the angels do not have the characters of sacredness which are "supernatural and transcendental." Some people, shrines and values are exalted too much by some Muslims because Muslims gone away from the Qur'an which is source of knowledge and divine unity, and because they stayed away from teachings of Prophet Muhammad. Some Muslims' loyalty to shrines or tombs of saints and mystics is in level of worship, and this behavior is similar to behavior of people of the time of ignorance who worshiped idols and oracles. People abandoned the God who is "closer to him than [his] jugular vein," and they are seeking help from shrines, tombs and some holy visiting

* Yrd. Doç. Dr. İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aliildizmusahan@gmail.com

yardımcı kabul etmek, O'na ulaşmak için bazı değerleri aracı kılmak en büyük günah olan şirke yol açma tehlikesini doğurmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal, Kutsal-laştırma, İslam, İtikat, Tevhid, Me-kan, Değer

spaces. This contradicts with Islam which is the religion of unity of God. God is sufficient for his believers, considering He has associates, and inter-mediate some values to reaching Him might cause polytheism which is cardinal sin in Islam.

Keywords: Sacred, Sacredness, Sanctify, Islam, Belief, Unity of God, Space, Value

GİRİŞ

A. Kutsalın Tanımı

Kutsal kelimesinin kökeni, Arapça k-d-s (ق د س) kelimesinden gelmekte ve "saadet, devlet, kudsiyet, uğur, baht, talih, mutluluk, hayır, bereket, mübarek" gibi anlamlara gelmektedir. İstilahî manası ise, güçlü bir dini saygı uyandıran, tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen; bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, Tanrısal olan,¹ şeklindedir.

İslam literatüründe Kutsal kavramı öncelikli olarak Allah'ın her türlü eksik ve noksan sıfatlardan uzak², mübarek, aziz, takdis edilen, saf, temiz³ gibi anlamları içermektedir. İslam düşüncesindeki "kutsallık" anlayışı diğer dinlerdeki "kutsallık" anlayışından farklılık arz etmektedir. Çünkü değerlerin kutsallığı tamamen sembolik olup, sembollerin kendileri ve özü asla mutlak kutsal değildirler. İslamiyet'te ise mutlak kutsal olan sadece Allah olup, yaratılmışlar

¹ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 1988, II Cilt, s. 939; http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56bb43fa0383b6.10835889

² İbn Manzur, Ebul-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Murekkem, *Lisanu'l-Arab*, cilt VI, Beyrut, 1863, s.168; An-Naym, *Arapça-Özbekçe İzahlı Büyük Lügat*, Abdulla Kadiri Neşriyatı, Taşkent, 2003, s. 651

³ Firuzabadi, Muhammed b. Yakub Şirazi, *Kamusu'l-Muhid*, cilt 2, Mısır, 1330, s.239

ise, kanaatimize göre O'nun yaratmasından dolayı "mübarek" ve "muhterem"dir. İslam dünyasında genellikle 'kutsal' kavramı; kutsal kitap, kutsal topraklar, kutsal mekanlar, kutsal zatlar, kutsal görev, kutsal emanetler, kutsal ruh vb. gibi tamlamalarda kullanılmaktadır.⁴

Kutsal ve kutsallık kelimesinin yaygınlığı ile birlikte kutsal mefhumunun soyut bir şey olması, anlamının açık olmaması, kutsaldan tam olarak neyin kast edildiği konusu bir sorun olarak mevcudiyetini korumaktadır. Bu anlamda Allah'a isnat edilen bütün sıfatlar, isimler, melek, şeytan, cin, kıyamet, ahiret, haşır, mizan, sırat, cennet, cehennem gibi kavramlar aslında soyut olup, somut kavramlarla dile getirildiğinde kutsal bir değer kazanmaktadır. Öte yandan bir toplum tarafından sıradan sayılan inanç, şahıs, kavram, zaman vs. gibi değerler başka bir toplum için son derece saygın, muhterem ve uğrunda can verilen bir mefhum olabilmektedir.

Müslüman düşüncesinde genellikle 'kutsal' olmak ile bereketli,⁵ muhterem, mübarek, pîr, saygın, hassas, namus, ehemmiyetli vs. gibi kavramlar birbirine karıştırılmaktadır. Bu tür belirsizliklerden dolayı bazen kutsala karşı saygı ve hürmet aşırı yüceltmeye doğru gidebilmekte, itikadi yönden bazı sorunların meydana gelmesine mahal verebilmektedir.

B. Kutsal ve Kutsallaştırma

Kutsal, inanan bir insan için yaşam kaynağıdır, tarihsel bir fenomendir, sıra dışıdır, olağanüstüdür, gizemlidir. Kutsalı belirleyen en önemli unsur kişinin, kaynağı ilahi sayılan varlığa sevgi ve korkuya dayalı bir duyguyla bağlanma eylemidir. "Kendini her zaman

⁴ Bkz. Mustafa Çevik, "Kutsal'ın Anlam Alanı", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 13/Bahar, Van, 2007, s. 131; Salih Özer, "İslam Düşüncesinde Kutsal (Zaman) Kavramı", İslami Araştırmalar Dergisi, cilt 18, sayı 3, 2005, s. 314

⁵ İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, cilt VI, s. 168; Ömer Gülen, "Tanrı Kavramının Kutsallaşması", Eskiye Dergisi, sayı 31, 2015-Güz, s. 89

doğal gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak gösteren"⁶ kutsal, bir sır içermekte, insanda ve evrende olan başka bir şeye benzememektedir.

Dünyada kutsal görülen bir varlık, görünürde diğer türlerden farklı değildir. Kutsalı hemcinslerinden ayrı kılan şey, dini bir bakış açısına sahip kimselerin onları kutsal görmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü, insanın kutsal mekanlarda bulunmasının temelinde kutsalı arama, yardım isteme inancı ve duygusu yatmaktadır.⁷

Müslüman düşüncesinde kutsal geceler, kutsal mekanlar bu tarzı en iyi ifade eden birer dini fenomenlerdir. Mübarek sayılan mekanların, zamanların her biri, bir olaya işaret eder ve bir anlam taşır. Örneğin Kur'an'ın indirildiği kadir gecesini sıra dışıdır, olağanüstüdür ve diğer gecelerden farklıdır. Kutsal olan veya kutsallaştırılan mekanlarda insanlar kendilerini manen daha çok emniyette hissetmektedirler. Örneğin insanların türbe ziyaretleri esnasında yüce merteye biçtikleri zatların yanında kendilerini emniyette hissettikleri gibi psikolojik yönden bir kurtuluş yolunda olduğu zannına kapılabilmektedirler.

İslam'da, kutsalın merkezi ve kaynağı Allah olup, O'nun isimlerinden birisi de Kuddûs'tur. Allah'ın isimlerinden olan Kuddûs, Kur'an'da iki yerde geçmekte⁸ ve Allah'ın yaratılmışların sıfatlarından uzak, tertemiz, iyilik ve faziletlerle övülen bir varlık olması manasına gelmektedir.⁹ Bununla birlikte Kur'an'da kutsal mefhumuna

⁶ Mirce Eliada, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1991, s. VIII

⁷ Türkiye'de yaygın olarak ziyaret edilen kutsal mekan örnekleri için bkz. Hüseyin İ. Yeğin, "Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekan İnsan İlişkisi", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 17, sayı 27, Ocak-Haziran 2012, s. 61-65; Abdulkadir Kıyak, "Halk Dindarlığı Bağlamında Kutsal Mekan Anlayışı", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 1, sayı 2, 2/2012, s. 166-178

⁸ Haşr 59/23; Cuma 62/1

⁹ Gazzali, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Maksadu'l-esna fi şerhi Esmâillahi'l-Husna*, Matbaatus Sabah, Şam, 1999, s. 51; Sabuni Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Trc.Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz, cilt VI, Ensar

anlam yakınlığı bakımından 'El Hurmetü',¹⁰ 'el-Bereket',¹¹ 'et-Tesbih',¹² 'el-Kuds'¹³ gibi kelimeler zikredilmektedir.

Müslüman düşüncesinde genellikle kutsalın; İlahi yönü olan, Allah ile ilişkili olan gerçek kutsal değerler; insanlar tarafından abartılarak sonradan meydana gelmiş, kutsallaştırılmış değerler, şeklinde iki yönlü olduğunu görebilmekteyiz. İnsanlar tarafından kutsala izafe edilen mefhum ve nesnelere arasında kutsal kitap, kutsal bilim, kutsal aile, kutsal evlilik, kutsal kazanç, kutsal görev, kutsal toprak, kutsal tarih; can, mal, din ve namus gibi kutsal değerlere rastlanmaktadır.¹⁴ Oysa, kutsal değer ile değeri kutsallaştırmanın tamamen farklı şeyler olduğu, kutsallaştırmanın insanlar tarafından meydana getirildiğinin farkına varılmaması sonucunda İslam dünyasında, birçok itikadi problemler ortaya çıkmaktadır.¹⁵ İslam inancının sarsılmaması, kutsala verilen değerlerin sınırlarını aşmaması için, öncelikle İslam'ın önem verdiği değerlerin iyi bilinmesi, değerler arasındaki farkların iyice ayırt edilmesi gerektiği, kanaatindeyiz.

Kur'an perspektifinden bakıldığında, peygamberler dahil olmak üzere Allah nezdinde makbul olan sıddıklar, şehitler, sâlihler,¹⁶ ayrıca insanların sevdiği mübarek şahsiyetler, hatta meleklerden hiç-

Neşriyat, İstanbul, 1992, s.388; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat Yayınları, cilt VII, İstanbul, 1979, s. 4871

¹⁰ Hac 22/30 bkz. Kurtubî, Ebî Abdullah, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikr, trs., y.y, cilt 12, s.53-54

¹¹ Araf 7/96; Hud 11/48, Lütufkar, en büyük, en yüce, en kutsal, kamil, kainatın tek yaratıcısı manasındadır. Bkz. Mâturidi, Ebu Mansur, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, Daru'l-Mizan Yayınları, İstanbul, 2005, cilt 5, s. 433

¹² Rum 30/17 vd. Her türlü ayıplardan uzak ve her türlü eksiklikten münezzehtir manasındadır.

¹³ Haşr 59/23, Takdis edilmiş, pak, her türlü noksandan temiz ve münezzehtir manasındadır.

¹⁴ Ahmet Güç, "*Kuran'da Kutsallık Anlayışı*", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 9, Cilt 9, 2000, s. 252

¹⁵ İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2012, s. 75

¹⁶ Nisa 4/69

biri¹⁷ kutsiyetin mahiyetini oluşturan “yaratılmışlık üstü ve aşkın” özelliği taşımamaktadır. Dolayısıyla kutsiyetin mecazî mânada da olsa insana izâfe edilmesi, onda bazı güç veya ilahi özelliklerin mevcudiyetini akla getireceğinden, itikadi açıdan bir takım sakıncalı problemlere yol açacaktır.

Makalemizde; bir değeri, insanı, türbeyi kutsallaştırmak söylemindeki kasdımız, kutsallaştırılmış olana doğrudan ibadet etmekten daha çok, Allah’ın emir ve yasaklarını geri plana atıp, kutsal değerlerin emir ve yasaklarına uymak; o şahsı, türbeyi ve değeri aşırı yüceltme eğiliminde bulunmak, şeklinde anlaşılmalıdır.

KUR'AN'DA KUTSAL İLE İLGİLİ ÂYETLER

Kur'an-ı Kerim'de 'kutsal' anlamında zikredilen, birçok âyet mevcuttur. Örneğin: "... Seni övgüyle yüceltip takdis eden bizler dururken..."¹⁸ âyetinde yaratıcıyı kutsal saymak manasında "nukaddisu" ifadesi geçmektedir. Yine kutsal manasında geçen Ruhu'l-Kudüs kavramı: "...Meryem oğlu İsa'ya mucizeler verdik. Ve onu Ruhu'l-Kudüs ile destekledik..."¹⁹ şeklinde geçmekte, âyette geçen Ruhu'l-Kudüs'un Cebrail olduğu konusunda çoğunluğun ittifakı bulunmaktadır.²⁰

Kur'an'da mekan isimlerine örnek olarak, Allah Hz. Musa'ya "... Öyleyse artık pabuçlarını çıkar ve bil ki, sen kutsal vadi Tuvâ'dasın...!"²¹ yine İsrailoğullarına hitaben "Ey Kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes yere girin ve arkanızı dönmeyin,

¹⁷ Nisa 4/172; Yunus 10/62-64

¹⁸ Bakara 2/30

¹⁹ Bakara 2/87; ayrıca bkz. Nahl 16/102; Mâide 5/110

²⁰ Bkz. Kurtubî, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, cilt 2, s.24; Mâturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, cilt I, s. 173

²¹ Tâhâ 20/12

yoksa kaybedenlerden olursunuz"²² denilmesi de mekanın kutsallığı manasını taşımakta, ancak kanaatimizce burada bölgenin kutsal ve mübarek olmasının arkasındaki asıl sebep ilahi vahyin oraya tecelli etmiş olmasında yatmaktadır.

Kur'an'da takdis ve mukaddes kavramlarına yakın manada tesbih,²³ uluvv,²⁴ azîm/azametli,²⁵ izzet²⁶, bereket/tebarek²⁷ kavramları da geçmektedir. Ulûhiyyet konusu üzerinde fikir beyan eden İslâm âlim ve düşünürleri tarafından benimsenen ve "Hiçbir şey O'nun benzeri değildir"²⁸ âyetinde ifadesini bulan selbî sıfatların tamamı kutsiyet kavramının mâna ve muhtevasını pekiştiren beyanlardır.

Kur'an-ı Kerim, çeşitli sebeplerden dolayı amacını aşmış, hedefi ve sınırı yanlış belirlenmiş olan kutsalları düzelterek doğru bir 'kutsal değerler' inancını getirmiştir. Hz. Nüh'tan itibaren bütün peygamberler, Allah'tan başkasına kutsiyet atfedip ubûdiyyette bulunmalarını konusunda ümmetlerini uyarmış, peygamberlerin tebliğ ilkesinin temelini tevhid inancı oluşturmuştur. Çünkü Allah'tan başka herhangi bir varlığa kutsiyet kapsamında gönül bağlamak, insanın hem selim fitratı hem de şuurlu birer canlı olmanın sağladığı üstün konumu ile bağdaşmamaktadır.

Kur'an'da geçen tarih beyanlarından ve dinler tarihi verilerinden anlaşıldığı üzere, tarih boyunca insanlar bazı tabiat varlıklarının zararlarından korunmak, bazılarını faydalanmak amacıyla türlü varlıklara, nesnelere, şahıslara, mekanlara, yaratıklara kutsiyet

²² Mâide 5/21

²³ Bakara 2/30; İsra 17/44; Enbiya 21/19, 20; Nur 24/41; Sâ'd 38/18,19

²⁴ Nisa 4/34; Neml 27/63; İsra 17/43; Hac 22/62; Naziat 79/24

²⁵ Bakara 2/255; Şûra 42/4; Vâkıa 56/74,96; Hâkka, 69/33,52

²⁶ Fâtır 35/10

²⁷ Müminun 23/14

²⁸ Şura 42/11

nisbet etmiş, onlara insanüstü özellikler atfetmiştir.²⁹ Tarihin çeşitli dönemlerinde hayvanlar bile kutsallaştırılmış, ay, güneş ve yıldızlara tapınılmış,³⁰ gözle görülmeyen bazı varlıklara (cinler) Tanrılık izâfe edilmiş,³¹ melekler Allah'ın kızları diye nitelendirilmiş,³² Yahudiler Üzeyir'i, Hıristiyanlar Mesih İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul etmişlerdir.³³ Bunların dışında İslâm öncesi Arap kavimlerinin çeşitli putlara-Allah'a yaklaşıtııcı vesileler olarak-taptıkları bilinmektedir. Cahiliye Arapları tarafından başlangıçta Allah'a yaklaşıtııcı veya aracı olarak telakki edilen herhangi bir varlık daha sonra ilahi/kutsal konumuna yükseltilmiştir. Puta tapan Cahiliye Arapları, putların şefaatiçi olduklarını,³⁴ kendilerini Allah'a yaklaşıtırdıkları için onlara ibadet ettiklerini³⁵ belirtiyorlardı.

İnsanlık tarihinin yakın geçmişini incelediğimizde, aslında ve özünde tevhid inancına, monoteist bir dine mensup olan Yahudi ve Hıristiyanların, belli bir zaman geçtikten sonra başta Üzeyir ve İsa gibi tebliğle görevli kılınmış peygamberleri insanüstü varlıklar şeklinde kutsallaşıtırdıklarına şahit olmaktayız. Kur'an-ı Kerim onların bu tutumunu kâfirlerin telakkisine benzetmekte ve kendilerini ağır bir şekilde eleştirmekte, onlara doğru yolu tavsiye etmektedir.³⁶

KUTSAL DEĞERLERİN TÜRLERİ

a. İnsanın kutsallaşıtırılması

Kutsalın tezahür ettiği peygamberler, rahipler, cemaat önderleri, şeyhler, mollalar, mezhep imamları ve siyasi liderler toplumları ar-

²⁹ Günay Haral, "İslam'da Kutsiyet" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, cilt 26, 2002, s. 497

³⁰ Fussilet 41/37

³¹ Saffat 37/158

³² Saffat 37/149-155

³³ Tevbe 9/30

³⁴ Yunus 10/18

³⁵ Zümer 39/3

³⁶ Tevbe 9/30-31

kalarından sürükleyen önderdirler.³⁷ Bu manada Kur'an'da zikredilen; "Yahudiler, Üzeyir Allah'ın oğludur, dediler. Hıristiyanlar Mesih (İsâ) Allah'ın oğludur, dediler. Bu onların ağızlarıyla geveledikleri sözlerdir. Onların bu sözleri daha önce kafir olmuş kimselerin sözlerine benziyor. Allah onları kahretsin!"³⁸ âyetinde belirtildiği gibi Üzeyir'in ve İsa'nın Allah'ın oğlu olduğuyla ilgili iddialara Kur'an şiddetle itiraz etmekte ve bu iki insanın insanüstü varlıklar gibi kutsallaştırılma düşüncesine karşı çıkmaktadır. Öte yandan Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem de kutsallaştırılan insanlardandır.³⁹ Oysa, Kur'an herkesin anlayabileceği üslupla açık ve kesin cevap niteliğinde, Meryemoğlu İsa'nın sadece bir peygamber olduğunu, annesinin dürüst, inançlı ve namuslu bir anne olduğunu, her ikisinin de insanlar gibi yiyip içtiğini, diğer bir ifadeyle beşer üstü varlık şeklinde düşünülmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Hz. İsa bir insan olarak, Allah'ın verdiği felaketleri, mal, can bakımından musibetleri ve zararları verebilecek bir güce sahip değildir.⁴⁰

Kur'an'da kendi kendini kutsallaştıran Firavun⁴¹ ve Nemrud⁴² gibi kendini Tanrı ilan eden bir takım şahıslardan da bahsedilmekte, kimisinin kendi kendini kutsallaştırmasını, kimisinin ise insanların tarafından kutsallaştırılmasını eleştirmekte ve bu durumu reddetmektedir. Çünkü tevhid inancında Allah'tan başka kutsal yoktur. Tek kutsal varlık Allah'tır.⁴³ Kur'an âyetlerinde Hz. Muhammed'in de bir insan olduğu vurgulanmakta, önceki din mensuplarının düştüğü hataya müslümanların düşmemesi için uyarı niteliğinde tavsiyeler edilmekte, peygamberleri aşırı yüceltmenin sakıncaları

³⁷ Bkz. Şahin Ahmetoğlu, "İslam Mezhepleri Tarihinde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali örneği", Milet ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, cilt 7, sayı 3, Eylül-Aralık 2010, s. 168

³⁸ Tevbe 9/30

³⁹ Bkz. Mâide 5/72

⁴⁰ Mâide 5/76

⁴¹ Bkz. Şuarâ 26/18-29; Kasas 28/38-42

⁴² Bakara 2/258

⁴³ Mâturidi, Ebu Mansur, *Kitâbu't-Tevhid*, thk. Muhammed Aruçi, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2003, s. 37-40

konusunda tenbihlerde bulunmaktadır.⁴⁴ Hz. Muhammed'in Allah'tan vahiy alması ve insanlara tebliğ ulaştırmasının dışında, diğer insanlardan hiçbir farkı olmadığını Kur'an şöyle ifade etmektedir: "De ki, ben de sizin gibi bir insanım, ancak bana İlahınızın tek bir İlah olduğu vahyediliyor".⁴⁵

Herhangi bir kişiye karşı beslenen aşırı sevgi ve hayranlık onu mecazi bir kutsallaştırmaya kadar götürebilir. Aşırı sevilen ve sayılan birisinin emirlerine, yasaklarına itirazsız itaat etmek de ona yücelik atfetmek demektir. Bu şekilde davrananlar, saygı ve hayranlık duyduğu birisini velinimetini olarak tanıyarak, onun sevgisini hareket prensibi edinebilir. Böylece Allah'ın rızasını düşünmeden önce onun rızasını elde etmeye çalışır bir duruma gelebilir.⁴⁶

Allah, Hz. Muhammed'den sadece kendisine yönelmesini ve kendisini tesbih edip yüceltmesini isterken⁴⁷ Müslümanların; velileri, zatlari, ermişleri hayattayken veya öldükten sonra aşırı yüceltmeleri ve itikatta belirtilen kutsallık sınırını aşarak saygı göstermeleri, hatta bazı zamanlarda onlardan yardım istemeleri, dualarının kabul edilmesi için Allah ile aralarında vesile olmalarını istemeleri, kanaatimizce Allah'ın emirlerine, O'nun birliğine ve vahdaniyet sıfatına kesinlikle aykırı bir durum teşkil etmektedir.

b. Kutsal Mekanlar

Kutsal mekan ve kutsal dışı mekan ayırımı, bütün dinlerde mevcut olan bir ayırımdır. Kutsal mekanların kutsal kabul edilebilmesi için mekanın bünyesinde icra edilen ayinlerin, ritüellerin, kurbanların, ibadetlerin çok büyük bir önemi vardır.

⁴⁴ Kehf 18/110; ayrıca bkz. Kurtubi, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, cilt 11, s.69-70; Mâturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, cilt 9, s.113-114

⁴⁵ Kehf 18/110; Fussilet 41/6; Ayrıca bkz. İbrahim 14/10-11; Enbiya 21/3; Müminun 23/24,33; Şuara 26/154, 186; Yasin 36/15

⁴⁶ Suat Yıldırım, *Kuran'da Uluhiyet*, Kayihan Yayınları, İstanbul, 1987, s. 298

⁴⁷ Müzemmil 73/8

Mekan ve bölgelerin kutsal olması ile ilgili Kur'an'da birçok âyet zikredilmektedir. Kur'an'da kutsal mekanlarla ilgili geçen âyetlerden hareketle, kutsal mekanın diğer mekanlardan ayrıştığını, kutsal mekanların maddî ve mânevi lekelerden, putlardan, müşriklerden temizlenmesi gerektiğini, kutsal mekanın aynı zamanda mübarek bir mekan olduğu, kutsal mekanlarda başka yerlerde yapıma imkanı olmayan ibadetlerin icra edildiği gibi niteliklere sahip olduğu sonucuna varabiliriz.⁴⁸ Bu bağlamda Kur'an'da İsrailoğullarına hitaben "Ey Kavmim! Allah'ın size (vatan olarak) yazdığı mukaddes yere girin ve arkanızı dönmeyin, yoksa kaybedenlerden olursunuz"⁴⁹ denilmesi, yine "Musa! Ben, Senin Rabbinim! Öyleyse artık pabuçlarını çıkar ve bil ki, sen kutsal vadi Tuvâ'dasın!"⁵⁰ gibi âyetler kutsal mekan kavramına işaret etmektedir. Kur'an'da bu şekilde kutsalın ifşasını gösteren pek çok yer ismine rastlamak mümkündür. Bunlar arasında özellikle Kâbe ile ilgili Kur'an'da yer alan ifadeler,⁵¹ Kâbe'nin Müslümanlar için en önemli kutsal mekan ve kutsal merkez olduğunu ortaya koymaktadır.⁵² Kâbe'nin kutsallığını vurgulayan bir başka husus ise, namaz ibadetinde Müslümanların ona doğru yönelmesinin istenmesi⁵³ ve hac ibadetinin onun etrafında gerçekleştirilmesinde yatmaktadır.⁵⁴ Bunlar mümin için varoluşsal bir özellik taşıdıkları gibi, aynı zamanda, kutsalı tecelli ettiren semboller olarak da işlev görmektedir.⁵⁵ Çünkü Kâbe, kendisini oluşturan somut unsurların ötesinde aşkın ve kutsal olanı yansıtmaktadır.

⁴⁸ Kamil Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 136-137

⁴⁹ Mâide 5/21

⁵⁰ Tâhâ 20/12

⁵¹ Mâide 5/95, 97; İsrâ 17/1

⁵² Âli İmran 3/96; Bakara 2/125

⁵³ Bakara 2/144, bkz. Kurtubî, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'ân*, cilt 2, s. 159-160

⁵⁴ Âli İmran 3/97, bkz. Mâturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'ân*, cilt 2, s.362-372

⁵⁵ Ömer Faruk Yavuz, "Kuran'da Kutsal Mekan, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı-X/2, 2006, s. 393

Kâbe, Müslümanların namaz kılarken yöneldikleri tek merkezi noktadır. Kâbe'nin kible olarak seçilmesindeki maksat, sadece Kâbe'ye bakıp namaz kılmak değil, aynı zamanda Müslümanların namaz kılarken tek yöne bakmalarını sağlamak ve böylece namaz ibadetinde yön birliğini sağlamakta yatmaktadır. Eğer Kâbe'ye, tek merkeze bakıp namaz kılınması emredilmeseydi⁵⁶ insanoğlu kendisine göre kutsal ve muhterem saydığı yöne bakıp namaz kılar, belli bir zaman sonra muhterem ve kutsal sayılan mekanlar bir nevi ibadet merkezi yerine gelebilirdi ki, bu durum İslam'ın hedeflediği tevhid inancına aykırı bir durum oluştururdu. İslam dini, ibadette ve ibadet şeklinde tefrikaların önüne geçmek, İslam dininin çokmerkezli ve çok yönlü olmasını ortadan kaldırmak için maddi durumu müsait olan Müslümanlara haccı farz kılmış,⁵⁷ dolayısıyla Kâbe'nin merkezi kutsallığına işaret etmiştir.

Mekke⁵⁸ ve Medine'nin kutsal oluşu ya da geleneksel deyim ile "kutsal topraklar" denmesinin sebebi de insanların o topraklara bir nevi ayrı bir üstün vasıf yüklediğinin işaretidir.⁵⁹

Makalemizde özellikle üzerinde durmak istediğimiz konu kutsal ve kutsallaştırılmış mekanın itikattaki yeridir. Çünkü bazı bölgelerde türbelere gizli bir ilahi güç atfedilmekte, orada olağanüstü manevi üstünlüğün var olduğu şeklinde bir inanç oluşmaktadır.⁶⁰

⁵⁶ Bakara 2/144; Enfal 8/34; Tevbe 9/7

⁵⁷ Âli İmran 3/97

⁵⁸ Mekke'nin adı Kur'an'da Bekke ve Ümmü'l Kura (şehirlerin anası) şeklinde geçmektedir. "Ey Muhammed! Böylece şehirlerin anası olan Mekke'de ve çevresinde bulunanları uyarman ve hakkında hiç şüphe olmayan kıyamet ile onları korkutasın" Şura 42/7; ayrıca bkz. Fetih 48/24; Âli İmran 3/96; En'am 6/92; Tevbe 9/40; Ankebut 29/67. Kur'an'ın iki âyetinde Mekke üzerine yemin edilmektedir, bkz. Tîn 95/1-3; Beled 90/1

⁵⁹ Ahmet Güç, "Kuran'da Kutsallık Anlayışı", s. 250

⁶⁰ Aslında kutsal mekan sayılan türbelerin ziyaretleri ile Türklerin eski ve köklü inançlarından biri olan "atalar kültü" arasında bir bağ bulunmaktadır. Nitekim eski Türkler ata ruhlarına büyük saygı, hürmet ve tazim göstermekte ve dar zamanlarda ata ruhlarının kendilerine yardım ettiğine, ata ruhlarının onları desteklediklerine inanmaktaydılar. Bkz. Yusuf Ziya Yörükân, *Müşli-*

İslam âleminin tamamına yakınında bulunan ve bir nevi medet kapısı, ümit eşiği addedilen türbelerin İslam inancına aykırı olup olmadığı konusunda genellikle, türbelerin zararsız, olmasında bir beis yoktur, diyenler;⁶¹ zararlı, uzun vadede itikadi sorunlara sebep olabileceğini söyleyenler ve her türlü kutsallaştırılmış mekanı İslam itikadına aykırı bulup derhal bertaraf edilmesini savunanlar, şeklinde üç görüş yaygındır. Çeşitli faydalar umularak ziyaret edilen türbe, ağaç, bölge ve mağaraların ziyaret edilme sebep ve amaçlarına bakıldığında genellikle, ya mânevi maksat ya da maddi menfaat olmak üzere iki amaçla ziyaret edildiğini görüyoruz.

Türbe ve kutsal mekan ziyaretine gidenler genellikle amaçlarının maddi bir menfaat olmadığını, orada sadece dua etmek, manevi bir haz ve feyiz almak için geldiklerini ifade etseler de, birçok bölgede türbeleri veya kutsal mekanları ziyaret edenlerin hastalıklardan şifa bulmak, çocuk sahibi olmak, yağmur duası için orada bulunmak, dilek tutmak ve adak adamak, kısmetinin açılmasını ümit etmek, mal mülk sahibi olmak, her türlü beladan korunmak için gittikleri de bir hakikattir.⁶² Görünen o ki, türbe ve kutsal mekanların ziyaretindeki amaç, buraların bir medet kapısı olarak görüldüğüdür.

Allah'ın dışında herhangi bir kimseden dilekte bulunmak tevhid dinine aykırı⁶³ olmasına karşın, bu durum gerçek tevhid bilgisinden yoksun insanları tatmin edebilmektedir. ⁶⁴ Öte yandan kutsal mekanlarda gerçekleştirilen ziyaretlerin ticari yönden bir payının olduğu da unutulmamalıdır. Sağlık, zenginlik, sınavda veya ticarete başarı garantisi, kısmet vs. gibi umutların "dağıtıldığı" veya o duygulara ulaşıldığı yer olan birçok türbenin şöhreti, onun esrarlı kud-

manlıktan evvel Türk Dinleri Şamanizm: Şamanizm'in Diğer Dinler ve Aleviler Üzerinde Etkileri, Yol Yayınları, Ankara, 2005, s. 32

⁶¹ Bkz. Kamil Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 190-193

⁶² Daha geniş bilgi için bkz. İskender Oymak, "Akçadağ ve Çevresinde Kutsal Mekan Anlayışı", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, Elazığ, 2000, s. 462-464

⁶³ Müzemmil 73/8

⁶⁴ İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı (Mecmuu'l-Feteva)*, 1.cilt, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1986, s. 270-271

retinden daha çok insanların konuştuıkları uydurma bilgilerden ibaret olabilme ihtimali yüksektir.

İslam dünyasının birçok yerinde insanların türbelerde tapınma derecesine varabilen bağılıkları, aynı cahiliye dönemi insanların putlara ve kahinlere tapınmalarına benzemektedir.⁶⁵ Müslümanların hastalığın tedavisi için bir türbeye adak sunmaları, çocuğu olmayanların, kısmeti açılmayan gençlerin, sınav öncesi ve önemli dönüm noktaları öncesinde Allah'a dua etmek yerine türbelere gitmeleri, birçok zaman orada sabahlamaları, kuyruğa girmeleri, şah damarından daha yakın olan⁶⁶ Allah'ı terk edip, Allah'a yakın olmak için tekrardan aracı ve tevessül aramasının İslam dini açısından doğru olmadığını düşünmekteyiz.

Türkiye'de kutsal mekan sayılan türbelerin dışında bazı önemli "Dede"lerin mezarları ve manevi güçleri insanlar arasında ilgi görmektedir.⁶⁷ Örneğin, "Türkmen Alevi"leri Evcı Tahtacı Dede ziyaretine önem vermekte, dedenin mezar ziyareti genelde Perşembe günü yerine getirilmektedir. Ziyaretin nedeni ne olursa olsun mutlaka kurbanlık koç veya horoz adağı yapılmakta, adakların dedenin mezarı başında kesilmesi gerekmektedir. Hatta dedenin mezarlığının bulunduğu dağın sahibi olduğu zannedilmekte, mezarlığın önüne gelen herkes ayakkabısını ve çorabını çıkarıp mezarı başındaki taşla "Ya Allah! Ya Muhammed! Ya Ali!" diyerek niyazda bulunmaktadır. Eğilerek dedenin mezar başına giden ziyaretçi, üç kere secde etmekte, üçüncü secdede ise, 'Dedem, bana çocuk ver, bana sağlık ver, bana rızkımı ver, yağmur ver' vs. şeklinde, istek ve talepleri iletmek-

⁶⁵ Bkz. M.Şemseddin Günaltay, "Ölüleri Kutsallaştırma: Türbeler ve Ziyaret Yerleri", sadeleştiren: Ahmet Gökbel, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, Sivas, 1996, s.189

⁶⁶ Kâf 50/16

⁶⁷ Bkz. İskender Oymak, "Akçadağ ve Çevresinde Kutsal Mekan Anlayışı", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 5, Elazığ, 2000; Bayram Erdemci, *Eruh ve Pervari Yöresinde Kutsal Mekan Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Van, 2010

te, dilekte bulunmaktadır,⁶⁸ ve maalesef bu ziyareti yapan da Allah'ın tek olduğuna, İslam'ın tevhid dini olduğuna iman eden Müslümanlar olmaktadır.

c. Kutsal Zamanlar⁶⁹

Kutsal olan diğer bir fenomen ise kutsal zamanlardır. Bazı zamanların kutsallık açısından ön plana çıktığı ve diğer normal zamanlardan ayrıldığı görülmektedir. Kutsal zamanı normal zamanlardan ayıran en önemli özelliğin "şimdi" haline dönüştürülmüş olması, yani kutsal zamanların ilk yaşandığı gibi şimdide yaşanabilir bir özelliğe sahip olmasında yatmaktadır.⁷⁰ Kutsal zaman kutsal olmayan zamandan, sergilediği dinamik ve yoğun anlamlar içerisinde farklılaşır. Bu farklılıklar onu sıradan bir zaman dilimi olmaktan çıkarır.

Kuran'da kutsal zamana örnek olarak kadir gecesi⁷¹, ramazan ayı⁷², hac ayları⁷³ gibi zamanlara işaret edilmektedir. Dolayısıyla bazı aylar,⁷⁴ bazı günler,⁷⁵ bazı geceler⁷⁶ gibi zaman dilimleri Kutsal'ın tecellisi olma nedeniyle diğer zaman dilimlerinden ayrılmaktadır.

⁶⁸ Dede mezarları ziyaretiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ali Selçuk, "*Dede Mezarındaki Sır: Ziyaret Fenomeni ve Kutsalın Tezahürleri*", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı 56, 2010, s. 65-66

⁶⁹ Sembol-kendisinin ötesinde olan bir gerçekliği işaret eder. Sembol, işaret ettiği ya da yansıttığı şeye katılmaktadır. Sembollerin ya bilinçaltında oluşması ya da Kur'an gibi yüksek bir otorite tarafından empoze edilerek kabul görmesi gerekir. Bkz. Ömer Faruk Yavuz, "*Kuran'da Kutsal Mekan, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri*", s. 387-388

⁷⁰ Ömer Faruk Yavuz, "*Kuran'da Kutsal Mekan, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri*", s. 398

⁷¹ Kadir 97/1-5

⁷² Bakara 2/185

⁷³ Bakara 2/197

⁷⁴ Bakara 2/185; Tevbe 9/36

⁷⁵ Cuma 62/9

⁷⁶ Kadir 97/1-5

Yine İslam dünyasında kutsal olduğunda ittifak edilen Mirac, Regaib gibi kandil adı verilen mübarek gecelerde dua ve ibadetler edilmekte, toplumsal birliktelik meydana gelmektedir. Şia mezhebinde ise Hz. Ali'nin doğum günü⁷⁷, Hz. Muhammed'in Ali'yi halife seçtiğine inanılan gün⁷⁸ ve tarihi Kerbela olayının yaşandığı 10 Muharrem günü son derece önem arz etmektedir.

Ramazan ayı; Kuran'ın indiği günü içerisinde barındırması, oruç ibadetiyle kulların Allah'a yakınlıklarının artması, Resulullah'ın Ramazan ayının dışında Muharrem ayında oruç tutmanın önemine dikkat çekmesi, Cuma günü bütün Müslümanların bir araya gelip Allah'ı anmaları,⁷⁹ namaz vakitleri, kulun Allah'a en yakın olduğu anları içerisinde barındırması; Kadir gecesi, ki tan yerinin ağarmasına kadar meleklerin inmesi ve rahmet kapılarının sonuna kadar açılması gibi Kutsal'ın tezahür ettiği zaman dilimleri olmaları nedeniyle kutsallığa bürünmekte ve diğer zaman dilimlerinden ayrılmaktadırlar. Burada söylenmesi gereken önemli bir husus, Kadir gecesinin hangi güne tekabül ettiğinin hem Allah hem Hz. Muhammed tarafından bildirilmemiş olması bile aslında o günün aşırı kutsallaştırılmasını önlemekten ibaret olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İslam dininde zamanın kutsallaştırılması yönünde de birçok önlemin olduğu kanaatindeyiz.

Öte yandan Kur'an'da zaman mefhumuna edilen yemin, zamanın kutsal olmasında değil, her geçen zamanın önemli olduğuna, kaybedilen zamanın insanoğlu için bir hüsrana olduğuna⁸⁰ dikkat çekmek içindir. Çünkü İslam'dan başka hiçbir din, hiçbir inanç, hiçbir felsefi ve iktisadi sistem kendi mensuplarından bir saniyenin hesabını bu kadar ciddiyetle sormaz ve bir saniyelik ihmali bu kadar ağır bir şekilde eleştirmez. Affi ve cömertliği sonsuz olan Allah'ın

⁷⁷ Recep ayının 13. günü

⁷⁸ Zilhicce ayının 18. günü

⁷⁹ Cuma 62/9

⁸⁰ Asr 103/1-3

Kuran'da zaman faktörüne yemin etmesi,⁸¹ dünyada zaman kavramının daha kuvvetli belirginleşmesi amacını taşımaktadır.⁸²

d. Kutsal Değerler

Kutsal kimlik, mekan ve zamanın dışında bir de kutsal görülen, mensuplarınca sevilmesi şart koşulan birçok kutsal değer İslam dünyasında yaygınlaşmış durumdadır. Mensuplarınca kutsallaştırılan değerlere olan bağlılık, o değerleri sevmeyen, beğenmeyen kimselere karşı düşmanlığı, kini doğurmaktadır. Düşmanlık ve kin zamanla mezhep, görüş, fikir taassubuna itmekte, en sonunda da görüş mensupları arasında fikri ve fiziki çatışmalar meydana gelmektedir. Halbuki kutsal olanın ancak Allah olduğu kabul edilirse, diğer yandan da insana ait olan her şeyin insanların görüşünden ibaret olduğu savı doğru anlaşılırsa, tahminimizce Müslümanlar arasında bugünkü kadar tefrikalar meydana gelmezdi.

Kutsal değerlerin saygınlığı ve dokunulmazlığına örnek olarak Şîa mezhebinin Ehl-i Beyt'i ve Hz. Ali'ye olan sevgisi gösterilebilir. Şîa inancına göre Hz. Ali ve onun soyundan gelen on bir imam, Hz. Adem'den itibaren bütün peygamberlere verilen ilme ve sıfatlara sahiptirler, imamlara itaat etmek demek peygambere itaat etmekle eşdeğerdir. Onları sevmek bir nevi ibadettir. Çünkü dünya ve ahiret onlar için yaratılmıştır.⁸³ Bu şekildeki görüş, yaklaşım ve inanç Ehl-i Beyt'i kutsallaştırma çabasından başka bir şey olmayıp, bu durumun tevhid ilkesini ihlal edecek boyutlara ulaştığını görebilmekteyiz. Halbuki Allah Kur'an'da ilk peygamberin dahi beşeri yönünü ön

⁸¹ Asr 103/1; Duha 93/1-2; Tekvir 81/15-18; İnşikak 84/16-18; Fecr 89/1-5; Leyl 92/1-4 vd.

⁸² Bkz. Emannullah Polat, "Kutsalın Psikolojik Boyutu", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 3, 2014, s. 41

⁸³ Geniş bilgi için bkz. Şeyh Sâduk Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh el-Kummî, *Risale'tu'l-İ'tikâdati'l-İmamiyye*, Çev., E.Ruhi Fırlalı, Ankara, 1978, s.104; Muhammed Hüseyin Kâşifu'l-Gıta, *Şîa Nedir*, Çev., Abdullah Ünlü, İstanbul, 1996, s.32; Şahin Ahmetoğlu, "İslam Mezhepleri Tarihinde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali örneği", Milet ve Nihal: inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi, cilt 7, sayı 3, Eylül-Aralık 2010.

planda tutmuş, Hz. Muhammed ise tüm öğretilerinde tevhid ilkesi konusunda titizlik göstermiştir.

Allah'ın dışında herhangi bir varlığın, değerın, kimsenin kutsallaştırılması, akabinde putlaştırılması, kabulü mümkün olmayan ve İslam itikadı açısından tehlike arzeden bir yanılığ olmaktadır.⁸⁴

KUTSAL -ŞİRK SINIRI

İnsanın fitratında bozulmaya, ihlale, tecavüze, eksikliğe, noksanlığa maruz kalmayan bir kutsala karşı, güçlü bir değere olan sürekli yöneliş, ona doğru bir eğilim ve ilgi her zaman söz konusudur.

Allah insanların yaratılışındaki en önemli sebebi Zâriyat süresinde: “Ben cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım”⁸⁵ şeklinde açıklamış, “...O size, kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir”⁸⁶ âyetinden hareketle insanların yaratılış gayesinin öncelikle Allah'ı tanımak ve O'na ibadet etmekten ibaret olduğunu ifade etmiştir. Bu sebepten dolayı İslam'a ve tek Allah'a inanmak, en mükemmel şekilde itaat etmeyi gerektirir.⁸⁷

Allah'ı bırakıp O'ndan başkasından medet ummak, sadece Allah'tan beklemesi gerekenleri fâni olandan istemek, makul saygı sınırlarını geçip yaratılan insana⁸⁸ yakışmayacak şekilde değerler önünde eğilmek tevhid dini olan İslam'a aykırı bir durum teşkil etmektedir. Kuran'da zikredilen "Allah'tan başka kendilerine dua edip taptığınız neler varsa, hepsi bir araya gelseler bir sineği bile yaratamazlar"⁸⁹ âyeti Allah'tan başkasına dua ve ibadet etmenin hiçbir

⁸⁴ Seyyid Ebü'l-A'la Mevdudi, *Tefhimu'l-Kuran*, trc. Muhammed Han Kayani, cilt 1, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, s.589; Hüseyin Yunus, *Tekfir Meselesi*, Ahenk Yayınları, Van, t.y., s. 59

⁸⁵ Zâriyat 51/56

⁸⁶ Yusuf 12/40

⁸⁷ İbn Teymiyye, *İsim ve Sıfat Tevhidi*, Tevhid Yayınları, İstanbul, t.y, s. 104

⁸⁸ Tîn 95/4

⁸⁹ Hac 22/73

işe yaramayacağına, çünkü Allah'ın dışındaki her şeyin ve her varlığın ancak bir mahlukat olduğuna işaret etmektedir.

Kutsal konusunda Allah'ın Kur'an'da mukaddes olarak vasıflandırdığı mekanlar ve varlıklar vardır. Ama kanaatimizce, Kuran'da zikredilen "kutsal" çağrışımı "saygı, ihtiram gösterilmesi gereken" anlamını içermektedir. Kur'anî perspektife göre peygamberler de dahil olmak üzere şehitler, salihler, veliler ve âlimlere kutsiyet atfedilemez.⁹⁰

Kutsal ve kutsallaştırma konusunda en doğru yolu bize Kur'an göstermekte, tarihi verileri ve Allah'ın sıfatlarını tanıtmaktadır. Fakat, Kur'an'ın herkes tarafından okunmak ve anlaşılacak üzere indirildiği gerçeğine rağmen yine de İslam geleneğinin kimi eğilimleri içinde Kur'an'ın belki aşırı bir saygı saikiyle dokunulmaz kılındığına, dokunulmazlık halesiyle insanlardan uzaklaştırılmış olduğuna şahit olmaktayız. Bu şekilde Kur'an, hayata tatbik etmek yerine kutsanmış ve belli aralıklarla tazim edilen, hayata, iç dünyaya nüfuz edemeyen, vefat etmişlerin ruhuna okunan bir kitap konumuna yerleştirilmektedir. Bu tutum Kur'an'ın rehber olarak gönderiliş amacına uymayan zararları ve sonuçları vahim olan bir tutumdur.

Aynı şekilde Hz. Muhammed'in şiddetle karşı çıktığı, kendisinin getirdiği öğretilere kökten aykırı olan aşırı yüceltmeci tavır, itikadi açıdan tehlike arz eden bir tutumdur. Bu tavır O'nu efsaneleştirerek, getirdiği mesajların O'nun imajının gölgesinde kalması yani hayatın dışına atılması sonucunu doğurmaktadır.⁹¹ Bu anlayışla

⁹⁰ Nisa 4/ 69, 172

⁹¹ Kur'an'ın ısrarla tenkit ettiği hususlardan birisi, körü körüne taklit zihniyettir. Örneğin Hz. Musa, Firavun kavmine gönderildiğinde şöyle karşılık verirler: "Bu ancak uydurma bir sihirdir. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey işitmedik"(Kasas 28/36). Hz. Nuh'un kavmi de benzeri ifadeleri kullanır (Müminun 23-24). Hz. Muhammed de aynı zihniyetle karşılaşmıştır. Kur'an bunu şöyle dile getirir: "Onlara, Allah'ın indirdiğine uyun" denildiğinde "hayır biz atalarımızın yoluna uyacağız" derler. Ya ataları bir şeye akıl erdiremiyor ve gerçek yolda değillerse?" (Bakara 2/170) diyerek ataların, geçmişin örf-adetinden daha çok Allah'ın emrine, Kur'an'ın emirlerine göre hareket etmeleri gerektiğini buyurmaktadır.

Hz. Peygamber'e bakmak; O'nu örnek almayı imkansız kılmakta, yaşayan, canlı bir örnek olmaktan uzaklaştırmaktadır.

İslam'ın karakteristik özelliği şudur ki, bu dinde Allah kuluna tek başına kafi olup,⁹² O'nun yanında yardımcı kabul etmek, ona ulaşmakta birilerini araya sokmak zulüm sayılmakta ve en büyük günah olan şirke doğru sevk edilmektedir.⁹³ Hz. Muhammed'in peygamberlik fonksiyonlarının temel hedefi bütün şirk ve şirke giden unsurları yok etmek iken, Allah'a yakın olmak için araçlardan istifade etmek, araçlardan yardım dilemek de bir nevi şirke götüren vesile olabilmekte,⁹⁴ hatta birçok durumda şirk kategorisine dahil olmaktadır, çünkü şirk Allah'a açıkça ortak koşmakla sınırlı olmayıp, şirk niteliği taşıyan ve şirki çağrıştıran çeşitli türleri de mevcuttur.⁹⁵ Yüce Allah'a inanmakla birlikte O'na ulaşmakta yardımcı güçlere tapmak putperestliğin bir işaretidir. Çünkü putperestlik inancında da putlar aracı olmakla birlikte putlara yapılan ibadetin yine nihayetinde Tanrı'ya gittiğine inanılmaktadır.⁹⁶

⁹² Zümer 39/36

⁹³ Bkz. "Allah'a ibadet edin ve hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayın" (Nisa 4/34); "Ondan başka ilah yoktur. Her şeyi yaratan O'dur. O halde yalnız O'na ibadet edin" (En'am 6/102); "Her kim Rabbine kavuşmayı dilerse, salih bir amel işlesin ve Rabbine yaptığı ibadette hiç kimseyi ortak koşmasın" (Kehf 18/110).

⁹⁴ İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı (Mecmuu'l-Feteva)*, cilt 1, s. 392

⁹⁵ 1) Şirki istiklâl: Allah'ın dışında ilah olduğuna inanmaktır. Mecusilerin iyilik ve kötülük tanrısı inancı gibi; 2) Şirki Teb'iz: Allah'ın birden fazla ilahtan meydana geldiğine inanmaktır. Hıristiyanların teslis yani "baba-oğul-ruhu'l kudus" inancı gibi; 3) Şirki Takrib: Allah'ın bir olduğuna inanmakla birlikte O'na yaklaştırsın ve ona yaptığımız dualarımız kabul edilsin diye put, heykel, tapınak vs. şeylere inanmaktır; 4) Şirki Taklid-körü körüne ataların batıl dinine inanmaktır. Cahiliye dönemindeki Araplar bu inançlarla putlara taparlardı; 5) Şirki esbab: kainatın Allah'ın yaratması ile değil de kendi kendine var olduğuna inanmaktır. Materyalist ve maddeciler bu inançtadır. Bkz. Ahmet Saim Kılavuz, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 43

⁹⁶ Putperestlik konusunda geniş bilgi için bkz. Cevad Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, cilt 6, Beyrut, 1978; Aynur Eryiğit Bader, *Yahudilik Hıristiyanlık ve İslam'ın Putperestliğe Bakışı*, (basılmamış doktora tezi), Ankara, 2008

Nefsini put yapanlar⁹⁷ diyerek insanoğlunu her zaman şirk ve nefis konusunda uyaran Allah'ın özellikle bu âyetini görmezden gelip, tek kutsal olan, tek yüce varlık olan, her şeyin üzerinde yaptırım gücü olan Allah'tan uzaklaşmak aslında teslim akdinden, teslim ve tevhid vefasından uzaklaşmaktır.

Allah, "şahdamarından daha yakınım"⁹⁸ tabiriyle insanoğluyla iç-içe olduğunu açıkça belirtmiş iken, ayrıca Müslüman bir kimse İslam'ı kabul etmekle gönlünü, kalbini, inancını, düşüncesini ve varlığını Allah'a "teslim" etmişken, bu bağlantıyı, bu teslimiyeti, bu iç-içe olmayı bırakıp kendi kendine şüpheye düşerek, Allah'a daha yakın olayım, dualarım bir "üstün!" şahsiyetin, değer in yüzü suyu hürmetine kabul edilsin, diyerek Allah ile olan akitten, bağdan uzaklaşılması tevhid ilkeleriyle çakışmaktadır.⁹⁹ Namaz vasıtasıyla, tek bir kere anmak ile Allah'a ulaşmak, O'nunla muhatap olmak mümkün iken, Allah'ın işitme ve görme, her şeyi kuşatma sıfatlarını unutarak, görmezlikten gelerek yaratılmışların gücünden, onun Allah katındaki hürmetinden dolayı yardım beklemek, kanaatimizce tevhid inancını zedelemektir.

DEĞERLENDİRME

Makalemizin özünü oluşturan kutsal ve kutsallaştırma, kutsallaştırma ile şirk arasındaki ince noktalar, İslam itikadı açısından son derece önemli bir yere sahiptir. Çünkü Kelam bilimi kalıp olarak zihinlere yerleşmiş olan ve tahkik etme ihtiyacı hissedilmeyen bazı itikatları/inançları sorgular, müminlerin zihninde asırlardır ezberlenmiş malumatların sürekli tekrarlanmasından dolayı bir kurtuluş ve çıkış yolu bulmaya çalışmaktadır.

⁹⁷ Furkan 25/43

⁹⁸ Kâf 50/16

⁹⁹ Bkz. İbn Teymiyye, *İbn Teymiyye Külliyyatı (Mecmuu'l-Feteva)*, cilt 1, s.313-314, 418

İslam dini düşünmeyi, araştırmayı, çalışmayı ibadet sayarken, maalesef çeşitli dokunulmayan, sorgulanmayan değerler sayesinde akli mahkum eden bir yapıya büründürüldü. Muhtemelen, İslam düşüncesindeki bazı itikat ve inançtaki sapmaların, aklın mahkum edilmesiyle beraber başladığı söylenebilir.

Kutsalın, dini hayatın vazgeçilmez bir temeli olduğu doğrudur. Fakat kutsama faaliyetinin niteliği, kutsallaştırma kadar önemlidir. Eğer kutsama faaliyeti bir kişiyi, bir mekanı, bir eşyayı, bir zamanı mutlak kutsal (Allah) ile irtibatlandırırken anlamlı, bilgi temelli, fonksiyonel, tartışılır olmaktan çıkarıp anlamsız, sebepsiz, sırrı, gaybî, kapalı hale getiriyorsa bu kapalı kutsamadır,¹⁰⁰ kapalı kutsallıktır. Çünkü "Kutsal" manevi sahada mükemmelliğin, tam ve yetkin olmanın dini terimidir. Manevi sahada mükemmellik ve yetkinlik, en üst ve son derecesini Allah'ta bulur. Bunun için en kutsal varlık Allah'tır. O, her türlü acizlik ve noksandan uzaktır. Bütün mükemmellikler ve yetkinlikler Allah'ta toplanır ve O'nun kutsallığını pekiştirir.¹⁰¹

Allah, peygamberler aracılığıyla ibadet edilmesi gereken tek ve yalnız kutsalın kendisi olduğunu bildirmesine rağmen, insanoğlu tarih boyunca itikat noktasında sürekli yoldan çıkmıştır. Zamanla, Allah'a ulaşmak maksadıyla vesileler aramaya başlamış, bunun neticesinde önce kainattaki varlıkların kudret sahibi olduğuna, sonra insanların, daha sonra ise hayvan, nesne, put, ahşaptan yapılmış totemler vs. gibilerin büyük güç sahibi olduğuna inanmış, bu şekilde itikat etmiştir. Peygamberlerin gönderilmesindeki amaç ta zaten bu tür yanlışları önlemek, yanlış inançların önünü kapatmak, yanlışlardan dönülmesini sağlamaktan ibaret olmuştur.¹⁰² Bütün peygamberlerin görevi, korkulacak ve sevilecek tek kutsal varlığın Allah olduğunu, kainatın tek yaratıcısı ve düzenleyicisinin kendisinin olduğunu, Allah'tan başkasına ibadet edilmemesi gerektiğini, Al-

¹⁰⁰ İlhami Güler, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, s. 75

¹⁰¹ Ahmet Güç, "*Kuran'da Kutsallık Anlayışı*", s. 252

¹⁰² Muhammed Karaca, *Kuran ve Sünnete Göre Tevhid ve Akaid*, Ribat Yayınları, Konya, t.y., s. 44

lah'ın dışında kutsal bir varlık edinildiğinde bunun şirke hatta küfre götürebileceğini duyurmaktan ibaret olmuştur.¹⁰³

Kimliği ve niteliği ne olursa olsun hiçbir kutsallaştırılmış değer, yüce sıfatlarla aynileşemez. İslam coğrafyasının birçok bölgesinde kutsallaştırılmış öyle türbeler vardır ki türbe sahibinin hürmeti ve kıymeti Hz. Muhammed'in kat-kat üstüne çıkmış ve medet umulur bir varlığa dönüşmüştür.¹⁰⁴

Eğer bir Müslüman Allah'ın dışında başka kutsallar ararsa, kutsal değerlere önem verirse, onun saygı duyduğu bir kutsal diğer kutsalı ötekileştirir. Bir Müslüman için kutsal kabul edilen değer, mekan, fikir, önder, mezhep veya görüş, ötekiler tarafından eleştirilirse ya da küçümsenirse birinci taraf için ikinci taraf dinden çıkmış sayılabilmektedir. Halbuki herhangi bir dine ait olan kutsalın değerleriyle alay etmek veya onlara hakaret etmek, kendisine ait olan kutsalla ilgili düşüncüyü yaymak için tahrik etmek ve kışkırtmak, hatta birçok zaman şiddete başvurmak İslam diniyle bağdaşmaz ve İslam'ın insanlara tanıdığı ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilemez.¹⁰⁵ Zira İslam, bir Müslümanın başka bir dinin kutsal değerlerini tahkir düzeyinde yermesini ve o dinin söz konusu değerlerini hafife almasını yasaklamıştır.¹⁰⁶

Tevhid inancını¹⁰⁷ ön planda tutan Kur'an¹⁰⁸ insana şahdamarından daha yakın olan Allah'a ibadet etmeyi emretti.¹⁰⁹ Böylece

¹⁰³ Peygamberlerin tevhid uğrunda verdikleri mücahede konusunda geniş bilgi için bkz. İsmail Çakan-Mehmet Solmaz, *Kuran-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar yayınları, İstanbul, 2014.

¹⁰⁴ Bkz. İbn Teymiyye, *Mecmuatur-Resaili'l-Kübra*, cilt 1, Mısır, hicri 1323, s. 309; ayrıca bkz. Ahmet Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990, s. 144

¹⁰⁵ Bkz. Ali Aslan Topçuoğlu, "Kur'an ve Sünnete Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sayı 7, Nisan 2006, s. 121

¹⁰⁶ En'am 6/108; Hucurat 49/11, bkz. Kurtubî, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, cilt 7, s.61; Mâturidi, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, cilt 14, s. 71-75

¹⁰⁷ İslam inancında en yüce varlık Allah'tır. Bundan dolayı İslam itikadında Allah fikri her şeye hakimdir ve bütün anahtar terimlerin semantik yapısı üzerinde derin etkisini gösterir. Kur'an'da Allah kendisinin tek olduğunu (Âli

insanoğlunun kalbinin ve aklının içinde olan Allah'a¹¹⁰ iman etmiş Müslümanın kutsal saydığı, kutsallaştırdığı mekanlarda dua etmesi, oralardan medet umması İslam inancına aykırı bir durum teşkil etmektedir. Kutsal mekanlara, türbelere dua etmeye giden Müslümanları putpereste benzetmek, bu tür eylemler için biraz kaba ve yakışıksız olsa da bütün putperestliğe giden yollar, ilk aşamada aynı silsileden geçmiştir. Buna göre şahıslara, mekanlara, değerlere önce bir hayranlık uyanmış, sonrasında o, Tanrı ile insan arasında bir referans olduğuna inandırılmış, daha sonraki devirlerde nesiller tarafından yanlış yorum ve anlatımlarla sözkonusu varlıklar kutsallaştırılmıştır. Kur'an bazı toplum ve kişilerin melekleri ve peygamberleri ilahlaştırdıklarını haber vermekte, bu eylemi putperestlik kategorisine dahil etmektedir.¹¹¹ Namazın her rekatında "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz"¹¹² diyen Müslümanın duasının kabul edilmesi için Allah ile insan arasına başkalarını tevessül etmek, hedef şaşırtmaktır.

Günümüzde kutsallaştırılmış türbelere, mezarlara, özel mekanlara giden insanların çoğu "Bunlar duamızın Allah'a ulaştırılması için bir vesiledir, bunların yüzü suyu hürmetine kabul olması için dua etmeye geldik" demeleri tıpkı cahiliye dönemi Araplarının, "Putlar bizim isteklerimizi ve dualarımızı Allah'a ulaştıran vesilelerdir"¹¹³ demelerinden hiçbir farkı yoktur ve itikadi anlamda yanlıştır, bir

İmran 3/2, Enbiya 21/22,23) ve dolayısıyla tek kutsal varlık olduğunu zikreder.

¹⁰⁸ "Bu Kuran, kendisiyle uyarılıslar, Allah'ın ancak tek ilah olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara bir bildiridir" (İbrahim 14/52), "Sakın Allah'a ortak koşanlardan olma, Allah'ı bırakıp da sana ne fayda ne de zarar verebilecek olan şeylere yalvarma. Eğer böyle yaparsan şüphesiz sen zalimlerden olursun"(Yunus 10/105-106)

¹⁰⁹ Ankebut 29/45; Bakara 2/238; Tevbe 9/5; Cuma 62/10; İsrâ 17/79; Bakara 2/43, 45, 110, 153, 277 vd.

¹¹⁰ Bkz. İbn Teymiyye, *Kulun Allah'a Yaklaşması*, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1996, s. 25-29

¹¹¹ Bkz. Âli İmran 3/80; Mâide 5/73,75,116; Nisa 4/171; Tevbe 9/31

¹¹² Fatıha 1/5

¹¹³ Zümer 39/3

nevi putperestlerin ilk başladığı adımları atmış olmakta¹¹⁴ ve Kur'an'daki tevhid mesajını açık ihlal etmektedir.

Hz. Muhammed'e bile Allah'ın vekili olma keyfiyeti verilmediği¹¹⁵ âyetlerden açıkça anlaşılmaktadır. Bundan hareketle tebliğ ve uyarıdan¹¹⁶ başka görevi olmayan peygamberlerin ve muhterem zatların mezarlarının dualar için aracı edildiğinde hiçbir fayda etmeyeceği kanaatindeyiz. Âlimlerin, raşitlerin, velilerin, Allah yolunda ilim ve bilim cihadı yapanların, Allah yolunda ömür harcayanların, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla savaşımların, yüksek mertebelere ulaşmış mutasavvıf zatların ancak biliminden, eserlerinden istifade etmek, onların ahlakını örnek almak esas iken onların manevi kuvvetlerinden medet ummak, duaların kabulü için aracı kılmak tevhid inancına aykırı bir durum oluşturmaktadır. Çünkü İtikadi açıdan bir insanı ikinci insandan üstün görmek, üstün olan insanı kutsallaştırmaya götürür.

Sonuç olarak, iman fiilinin fâili insandır, muhatabı ise insan akıldır. Akıl tarafından kontrol edilmeyen iman istikameti bulamayabilir.¹¹⁷ İşte bu yüzden Kur'an, sorumluluğunu bilen insanlardan oluşan bir toplum modeli öngörmüştür. Allah'ın emirlerinden başkasını delilsiz ve itirazsız kabul etmek, Müslümanların düşüncelerinde, iradelerinde ve inançlarında çürümeye doğru bir işaret sayılır.

¹¹⁴ Cahiliye dönemi dini inanç ve uygulamalar hakkında geniş bilgi için bkz. Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014

¹¹⁵ Bkz. Şura 42/6; Kâf 50/45; Gaşiye 88/21,22; Karşılaştırmız: Teğâbun 64/12, Şura 42/48; Yasin 36/17; Ankebut 29/18; Nur 24/54

¹¹⁶ Bkz. Mâide 5/67, 92,99; A'raf 7/62,68,79,93; Hüd 11/57; Ra'd 16/35,36,82; Ankebüt 29/18; Ahzâb 33/39; Yâsin 36/17; Şura 42/48; Ahkaf 46/23,35; Teğâbun 64/12; Cin 72/23, 28

¹¹⁷ Mâturidi, *Kitâbu't-Tevhid*, s.607

KAYNAKÇA

- AÇIKGENÇ, Alparslan, "*Kutsal, Gelenek ve Çağdaşlık*", Eskiyeini Dergisi, sayı 17, İlkbahar 2010
- AHMETOĞLU, Şahin, "*İslam Mezhepleri Tarihinde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali örneği*", Milet ve Nihal: inanç, kültür ve mitoloji araştırmaları dergisi, cilt 7, sayı 3, Eylül-Aralık 2010
- AN-NAYM, Arapça-Özbekçe İzahlı Büyük Lügat, Abdulla Kadiri Neşriyatı, Taşkent, 2003
- ATEŞ, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehli Kitab Örf ve Adetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2014
- BADER, Aynur Eryiğit, *Yahudilik Hıristiyanlık ve İslam'ın Putperestliğe Bakışı*, (basılmamış doktora tezi), Ankara, 2008
- CEVAD, Ali, *el-Mufassal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslam*, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, cilt 6, Beyrut, 1978
- COX, James L., *Kutsalı İfade Etmek*, çev. Fuat Aydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2004
- ÇAKAN, İsmail-SOLMAZ, Mehmet, *Kuran-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar yayınları, İstanbul, 2014
- ÇEVİK, Mustafa, "*Kutsal'ın Anlam Alanı*", Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, sayı 13 /Bahar, Van, 2007
- DEMİRCİ, Kürşat, "*Kutsiyet*" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, cilt 26, 2002
- ELİADA, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1991
- ELİK, Hasan, *Dini Özünden Okumak*, Kaleseramik Yayınları, İstanbul, 2004
- ERDEMCİ, Bayram, *Eruh ve Pervari Yöresinde Kutsal Mekan Anlayışı ve Yaygın Halk İnançları*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Van, 2010

- ERKOÇOĞLU, Fatih, "*Kutsallaştırılmış Bir Mekan: Kербela*", Çeşitli Yönleriyle Kербela Sempozyum Sunumları, I.cilt, Kültür ve Turizm Yayınları, Sivas, 2010
- EROĞLAN, Fatih, *Fenomenolojik Açıdan Kutsalın Anlamı ve Toplumsal İşlevi*, (basılmamış yüksek lisans tezi), Samsun, 2004
- FİRUZABADİ, Muhammed b. Yakub Şirazi, *Kamusu'l-Muhîd*, cilt 2, Mısır, 1330
- GAZZALİ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Maksadu'l-esna fi şerhi Esmâillahi'l-Husna*, Matbaatus Sabah, Şam, 1999
- GÜÇ, Ahmet, "*Kuran'da Kutsallık Anlayışı*", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 9, Cilt 9, 2000
- GÜLEN, Ömer, "*Tanrı Kavramının-Kutsallaşması*", Eskiye Dergisi, sayı 31, 2015-Güz
- GÜLER, İlhami, *Sabit Din Dinamik Şeriat*, Ankara Okulu Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2012
- GÜNALTAY, M.Şemseddin, "*Ötöleri Kutsallaştırma: Türbeler ve Ziyaret Yerleri*", sad. Ahmet Gökbel, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 1, Sivas, 1996
- GÜNEŞ, Hüseyin, "*Kutsal Değerlerin Siyasete Alet Edilmesi Bağlamında Abdullah b. Ali İsyanı*", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 11, sayı 22, 2/2012
- GÜNEŞ, Kamil, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010
- HARAL, Günay, "*İslam'da Kutsiyet*" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, cilt 26, 2002
- İBN MANZUR, Ebul-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Murekkem, *Lisanu'l-Arab*, cilt VI, Beyrut, 1863
- İBN TEYMIYYE, *İbn Teymiyye Külliyyatı* (Mecmuu'l-Feteva), 1.cilt, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1986

- İBN TEYMİYYE, *İsim ve Sıfat Tevhidi*, Tevhid Yayınları, İstanbul, t.y.
- İBN TEYMİYYE, *Kulun Allah'a Yaklaşması*, Tevhid Yayınları, İstanbul, 1996
- İBN TEYMİYYE, *Mecmuatur-Resaili'l-Kübra*, cilt 1, Mısır, hicri 1323
- KARACA, Muhammed, *Kuran ve Sünnete Göre Tevhid ve Akaid*, Ribat Yayınları, Konya, t.y.
- KÂŞİFUL-GITA, Muhammed Hüseyin, *Şîa Nedir*, Çev., Abdullah Ünlü, İstanbul, 1996
- KILAVUZ, Ahmet Saim, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990
- KILAVUZ, Ahmet Saim, *İslam Akaidi ve Kelama Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997
- KIYAK, Abdulkadir, "*Halk Dindarlığı Bağlamında Kutsal Mekan Anlayışı*", Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 1, sayı 2, 2/2012
- KUMMÎ, Şeyh Sâduk Ebû Câfer Muhammed b. Ali İbn Bâbeveyh, *Risaletu'l-İtikâdati'l-İmamiyye*, Çev., E.Ruhi Fırlalı, Ankara, 1978
- KURTUBÎ, Ebî Abdullah, *Câmiu'l-Ahkâmi'l-Kur'an*, 20 Cilt, Daru'l-Fikr, trs., y.y.
- MÂTURİDÎ, Ebu Mansur, *Kitâbu't-Tevhid*, thk. Muhammed Aruçi, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2003
- MÂTURİDÎ, Ebu Mansur, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu, 17 Cilt, Daru'l-Mizan Yayınları, İstanbul, 2005
- MEVDUDÎ, Seyyid Ebü'l-A'la, *Tefhimu'l-Kuran*, trc. Muhammed Han Kayani, cilt 1, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986
- OYMAK, İskender, "*Akçadağ ve Çevresinde Kutsal Mekan Anlayışı*", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5, Elazığ, 2000

- ÖZ, Mustafa, "*Kerbela*" maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, TDV Yayınları, cilt 25, 2002
- ÖZER, Salih, "*İslam Düşüncesinde Kutsal (Zaman) Kavramı*", İslami Araştırmalar Dergisi, cilt 18, sayı 3, 2005
- POLAT, Emanullah, "*Kutsalın Psikolojik Boyutu*", Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı 3, 2014
- SABUNİ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Trc.Sadrettin Gümüş-Nedim Yılmaz, cilt VI, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1992
- SELÇUK, Ali, "*Dede Mezarındaki Sır: Ziyaret Fenomeni ve Kutsalın Tezahürleri*", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, sayı 56, 2010
- TOPÇUOĞLU, Ali Aslan, "*Kuran ve Sünnete Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı*", İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı 7, Nisan 2006
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, II Cilt, Ankara, 1988
- VERGOTE, Antoine, "*Kutsal*", çev.Halife Keskin-Asim Yapıcı, Çorum Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 2, Temmuz-Aralık 2002
- YAVUZ, Ömer Faruk, "*Kuran'da Kutsal Mekan, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri*", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı-X/2, 2006
- YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, Eser Neşriyat Yayınları, cilt VII, İstanbul, 1979
- YEĞİN, Hüseyin, "*Din Psikolojisi Açısından Kutsal Mekan İnsan İlişkisi*", Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Yıl 17, sayı 27, Ocak-Haziran 2012
- YILDIRIM, Suat, *Kuran'da Uluhiyet*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1987

YILDIZ, Beyza, *İnsanın Kutsallaştırılması ve Kuran'ı Kerim*, (basılmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2010

YÖRÜKAN, Yusuf Ziya, *Müslümanlıktan evvel Türk Dinleri Şamanizm: Şamanizm'in Diğer Dinler ve Aleviler Üzerinde Etkileri*, Yol Yayınları, Ankara, 2005

YUNUS, Hüseyin, *Tekfir Meselesi*, Ahenk Yayınları, Van, t.y.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.56bb43fa0383b6.10835889